

УДК 37(477.87) (09) «1919/1923»

ПРОБЛЕМА УКОМПЛЕКТУВАННЯ ШКІЛ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПЕДАГОГІЧНИМ СКЛАДОМ (1919-1923 рр.)

Ковач Артур Йожефович

м.Ужгород

У статті розкрито проблему укомплектування педагогічними кадрами шкіл Закарпаття у період становлення в краї чеської влади. Висвітлено заходи, які вживались шкільним рефератом Цивільної управи Підкарпатської Русі. Порушено проблему якості підготовки вчительських кадрів у навчальних закладах Підкарпатської Русі.

Ключові слова: вчитель, неписьменність, освіта.

Забезпечення навчальних закладів фахово підготовленими педагогами є одним з головних компонентів проблеми освітніх реформ в Україні, які розпочались ще в 90-х рр. ХХ ст. і тривають до теперішнього часу. Їхня мета полягає в тому, аби покращити якість знань учнів шляхом впровадження у навчальний процес нових програм і методик навчання. Натомість, забезпеченню навчальних закладів добре підготовленими до педагогічної роботи фахівцями, на наш погляд, приділяється значно менше уваги. Орієнтувальним у цьому відношенні може стати досвід укомплектування навчальних закладів Підкарпатської Русі педагогічним

складом у роки становлення Першої Чехословацької республіки.

В історико-педагогічній літературі дане питання вже розглядалось у контексті складання присяги державного службовця вчителями шкіл (напр., В.В.Гомоннай, В.В.Росул, М.І.Талапканич та ін.), імміграції іноземних учителів до Чехословаччини (напр., М.М.Вегеш, С.В.Віднянський та ін.), професійної підготовки педагогів (напр., В.В.Гарагонич та ін.) тощо. Натомість, комплексно воно не досліджувалось.

Мета цієї статті полягає в тому, аби цілісно розглянути проблему укомплектування педагогічними кадрами шкіл Підкарпатської Русі в 1919-1923 рр., тобто з часу, коли Закарпаття увійшло до складу чехословацької держави і до п'ятилітньої річниці Першої Чехословацької республіки.

Після укладення 10 вересня 1919 р. Сен-Жерменського мирного договору та міжнародного визнання входження Закарпаття до складу Чехословаччини, територія краю опинилась у сфері чеської освітньої політики. Вже 15 вересня 1919 р. при Цивільній управі Підкарпатської Русі було утворено шкільний реферат, який

очолив Й.Пешек. Цей управлінський орган підпорядковувався безпосередньо міністерству шкіл і народної освіти Чехословаччини і покликаний був уніфікувати систему освіти Підкарпатської Русі з системою освіти чеських земель.

Згідно законодавству Чехословаччини, успадкованому від Австро-Угорської імперії, вчителі були державними службовцями, а тому, аби могли працювати в школі, вони повинні були скласти присягу. Відповідно до даних статистики, яка опублікована на сторінках збірника «Карпаторуські досягнення», в угорський період у 1918-1919 н.р. у народних школах Закарпаття працювали 674 вчителі [9, с.42]; натомість присягнути Чехословацькій республіці у 1919-1920 н.р. погодилось всього 379 учителів, у 1920-1921 н.р. їхня кількість збільшилась до 867 чоловік, у 1921-1922 н.р. – до 971 чол., а у 1922-1923 н.р. – до 979 чол. [9, с. 49]. Таким чином, у перший навчальний рік, після включення Закарпаття до складу Чехословаччини, вирішення питання складення присяги новій державі педагогами краю стало серйозним завданням для чеської влади.

У рішенні автономної директорії Підкарпатської Русі № 10 від 24 грудня 1919 р., вказувалось, що відмова вчителя присягати Чехословацькій республіці є приводом для його звільнення [2, арк. 50]. Однак, коли всі вчителі школи не погоджувались на цей акт, тоді – не звільняли нікого. У гіршому становищі опинялись педагогічні працівники, які принципово відмовлялись від присяги, хоча їхні колеги по навчальному закладу її склали [2, арк. 25]. Бували випадки, коли вчителі не мали бажання ні присягати Чехословаччині, ні працювати в школі і їх не можна було замінити іншими працівниками. Тоді силою військової диктатури їх могли змусити продовжити роботу [2, арк. 50]. Отже, не зважаючи на те, яким чином педагоги у Підкарпатській Русі в 1919-1920 н.р. демонстрували свою політичну лояльність до чехословацької держави, влада була послідовною в тому, що навчальний процес у школах не повинен припинятися. Інша справа, вчителі, які не склали присягу, не могли перебувати на державній службі, а тому не обліковувались офіційною статистикою як такі, утім, продовжуючи працювати.

У період політичної невизначеності, коли Закарпаття увійшло до Чехословаччини, але країни Антанти ще не підписали мирний договір з Угорщиною і вона претендувала на цей край, вчителі боялись порушувати присягу, яку вони склали в угорський період. Існувала вірогідність, що угорці повернуться на Закарпаття, і ті, хто присягнув іншій державі, будуть притягнуті до відповідальності.

Зважаючи на ці настрої серед педагогів, автономна директорія Підкарпатської Русі визначила строки, відповідно до яких, всі вчителі повинні були скласти присягу державного службовця. Їм на це давався термін у 12 місяців, відлік яких починався із дати укладення мирного договору з Угорщиною. Після закінчення цього терміну, ті педагогічні працівники, які не присягнули Чехословацькій республіці, а також ті, яких військова диктатура зобов'язала працювати в навчальних закладах Підкарпатської Русі, або склали присягу державі, або мали звільнитись [2, арк. 50].

Відзначимо, що мирний договір з Угорщиною був підписаний 4 червня 1920 р. Саме тому, тільки з 1921-1922 н.р. можна говорити про максимально наближену до дійсності статистику кількості вчителів, які працювали у народних школах Підкарпатської Русі.

Перший в чехословацьких землях перепис населення, який відбувся 15 лютого 1921 р., зафіксував наступну картину грамотності в Чехословаччині: в чеських землях вміли читати і писати 96,72%, в Словаччині – 82,14%, на Закарпатті – 48,21% [8, с.197]. Таким чином, якщо в чеських та словацьких землях, після утворення Чехословацької республіки, серед першорядних завдань влади було реформування середньої та вищої школи, то на Підкарпатській Русі населенню потрібно було забезпечити доступ до початкової освіти, обов'язковість якої встановлювалась ще законодавством дуалістичної Угорщини.

Однією з головних проблем, яка перешкоджала цьому, була кадрова. У сфері освіти відчувалась гостра нестача вчителів. Так, в 1921-1922 н.р. у Підкарпатській Русі проживало 131072 дітей, які повинні були відвідувати народну школу [10, с.126]. Отже, один народний учитель мав навчати 134 школярі.

Існувала проблема і щодо якості підготовки педагогів. У Підкарпатській Русі здобути свідоцтво зрілості, яке б дозволяло викладати в школі, можна було у трьох учительських семінаріях: Державній учительській семінарії в м. Мукачеві, Греко-католицькій чоловічій учительській семінарії та Греко-католицькій жіночій учительській семінарії, які знаходились у м.Ужгороді. Вони готували спеціалістів з неповною середньою спеціальною освітою. Їхні випускники, на відміну від випускників гімназій, не мали права продовжувати навчання у вищих навчальних закладах.

З-поміж навчальних закладів, у яких здійснювалась підготовка вчителів, особливу увагу заслуговують умови навчання в єдиній на Підкарпатській Русі Державній учительській семінарії, розташованій в м. Мукачеві. Маючи державну підтримку, вона найменше відчувала фінансові труднощі.

Упродовж 1919-1923 рр. семінарія не мала власної будівлі, а тому, у різний час знаходилась або в приміщенні Мукачівської реальної гімназії, або в одній з народних шкіл міста. Наприклад, у 1922-1923 н.р. семінарія займала окремі навчальні приміщення мукачівської початкової школи №2 [5, арк. 54]. В освітніх закладах, де вона розміщувалась, не було навіть інформаційної таблички, яка б презентувала її [5, арк. 56].

Інтер'єр класних кімнат, в яких проходило навчання, складали зіпсовані меблі та пописані стіни, які потребували заміни й ремонту відповідно. В навчальних приміщеннях не вистачало умивальників, плювальниць, смітників, були проблеми з доступом до питної води. Вчительська семінарія не мала власної дослідницької лабораторії, музею, вчительської бібліотеки, тренувальної школи, були великі проблеми із забезпеченням учнів україномовними підручниками та наочними матеріалами, з підпискою на українську та чеську навчально-методичну літературу.

З часу відкриття вчительської семінарії, існувала ідея започаткувати в ній підготовчі курси для абітурієнтів. Однак бажаних навчатись у вчительській семінарії було мало. Аби здійснити набір доводилось приймати на навчання всіх бажаних, хто був допущений до вступних випробувань. Отже, вступні іспити у вчительську семінарію були формальними [5, арк. 38-39]. За спогадами вчителя Державної вчительської семінарії Михайла Торбича, основний контингент навчального закладу складали діти, які через неуспішність не могли вчитись у гімназії [5, арк. 12]. Таким чином, набір учнів у вчительську семінарію та умови професійної підготовки вчителів бажали бути кращими, адже вони не забезпечували народні школи добре підготовленими педагогічними кадрами.

Станом на 1922-1923 н.р. у державних школах Підкарпатської Русі працювали всього лише 66 учителів, які мали вищу педагогічну освіту. В табл. 1 відображено їхній розподіл у навчальних закладах краю.

Шкільний референт Й. Пешек прагнув піднести на якісний новий рівень систему підготовки вчителів у Підкарпатській Русі. Саме тому, він хотів відкрити у краї вчительську академію, яка б готувала кадри із вищою педагогічною освітою. Ми мали змогу ознайомитись з відомостями, у яких зазначалося, що в кінці 1919-1920 н.р. шкільний реферат оголосив вступні випробування для випускників гімназій на розширені вчительські курси, на базі яких мала запрацювати вчительська академія. Однак відкрити її так і не вдалося через те, що заявку на вступ подало менше 10 чоловік [6, арк. 2]. Вища педагогічна освіта серед випускників гімназій у повоєнний період не користувалась популярністю. Причиною цьому була як фінансова складова питання (середня та вища освіти в Чехословаччині були платними), так і загальний культурний рівень, необхідний для того, аби працювати в школі.

Таблиця 1.

Розподіл учителів з вищою педагогічною освітою у державних навчальних закладах Підкарпатської Русі у 1922-1923 н.р. [7, арк. 2]

Тип навчального закладу	Місто розташування	Загальна кількість учителів з вищою освітою
Вчительська семінарія	Мукачево	4
Гімназія	Ужгород	22
	Мукачево	14
	Берегово	14
	Хуст	4
Торгова школа	Ужгород	4
	Мукачево	2
	Севлюш	2
УСЬОГО		66

Як зазначалося вище, вчителів на Підкарпатській Русі готували навчальні заклади, які не давали вихованцям навіть повної середньої освіти.

Стан, в якому перебувала професія вчителя, добре відображений у повідомленні «Як використовуються окружні учительські бібліотеки», яке опубліковане в журналі «Учитель» за 1923 р. Згідно нього, у 1922-1923 н.р. на Підкарпатській Русі для вчителів народних шкіл у кожному з 12 шкільних округів діяла окружна вчительська бібліотека [11, с.172]. На відміну від шкільних бібліотек, які забезпечувались передусім підручниками та посібниками, в

окружні бібліотеки надходила різного роду навчальна і методична література. Того ж року окружні бібліотеки відвідали всього 111 учителів. У середньому, літературою однієї окружної бібліотеки користувалось 9 читачів на рік. З цього можна зробити висновок про те, що в переважній більшості учителів був відсутній інтерес до підвищення свого професійного рівня. Аби його стимулювати, шкільний реферат у журналі «Учитель» друкував імена тих учителів, які в окружних учительських бібліотеках прочитали найбільшу кількість літератури. В табл. 2 подано статистику кількості читачів окружних учительських бібліотек за округами.

Таблиця 2.

Кількість читачів окружних учительських бібліотек у 1922-1923 н.р. [11; с. 172]

№	Шкільний округ	Кількість читачів бібліотеки
1	Ужгородський	1
2	Великоберезнянський	13
3	Берегівський	0
4	Іршавський	33
5	Росвигівський	9
6	Мукачівський	0
7	Свалявський	5
8	Волівський	1
9	Севлюшський	15
10	Хустський	13
11	Тячівський	12
12	Рахівський	9
РАЗОМ		111

Через нестачу на Підкарпатській Русі місцевих учителів, чеська влада на роботу в школи приймала також імігрантів, передусім вихідців з етнічних українських та російських земель. Це відбувалось як у рамках політики заміщення на державній службі місцевої угорськомовної інтелігенції, так і в контексті «російської» та «української акції» Т.Масарика. Однак у подальшому, робота імігрантів у сфері освіти стала серйозним викликом для чеської влади, оскільки її наслідком стала міжетнічна напруга в краї.

Найбільше занепокоєння в міністерства шкіл і народної освіти Чехословаччини викликали саме українські вчителі-імігранти. Занепокоєння щодо їхньої діяльності було висловлене у таємному листі від 6 січня 1921 р., надісланому з президії міністерства шкіл і народної освіти Чехословаччини шкільному референту Підкарпатської Русі. В ньому рекомендувалось бути дуже обережним при прийомі на державну службу вихідців із Галичини, оскільки існує особлива небезпека того, що вони можуть пропагувати серед місцевого населення думки про приєднання Підкарпатської Русі до майбутньої незалежної України [1, арк. 28].

Перестороги чеської влади були об'єктивними і обумовлювались невітшними повідомленнями, які надходили з краю. Так, 5 січня 1921 р. російська емігрантка з Харкова Варвара Догналова звернулась до волівського шкільного інспектора аби отримати дозвіл приступити до вчительської роботи в школі у с. Новоселиця. Шкільний інспектор Євген Гречин висунув перед нею вимогу

скласти присягу Україні. Варвара Догналова відмовилась це зробити, через що у її адресу від інспектора пролунала образлива лексика [3, арк. 2]. Після різдвяних свят про цей випадок учителька поставила до відома поліцію.

Етнічне протистояння між вчителями зачіпало і їхніх вихованців. Наприклад, на з'їзді чеської молодіжної організації «Сокол», який відбувся 15 травня 1921 р. у м.Берегове, взяли участь учні закарпатських гімназій. Вихованці Берегівської гімназії прийшли на урочистість із синьо-жовтим прапором. Учні мукачівської гімназії прибули на з'їзд із російським триколірним стягом. У результаті між учнями цих гімназій розгорілось протистояння, яке виразилось у взаємних образах їхньої національної гідності [3, арк. 10].

Занепокоєння щодо діяльності вчителів-імігрантів на Підкарпатській Русі 3 вересня 1924 р. висловив у відповіді на інтерпеляцію депутата чехословацького парламенту Й.Гаті й шкільний реферат [4, арк. 2-3], оскільки Й.Гаті вказував на велику кількість імігрантів, які працюють у школах Підкарпатської Русі, та припустив, що шкільний реферат навмисно віддає іноземцям перевагу при заповненні вакантних учительських посад. На думку Й.Гаті, наслідком такої політики стало розпалювання мовної ворожнечі в школах краю. В інтерпеляції депутат-комуніст вимагав розпустити шкільний реферат, звільнити зі шкіл усіх учителів-імігрантів та замінити їх місцевими вчителями [5, с.2]. У відповіді шкільний реферат визнав, що на Підкарпатській Русі існують мовні суперечки,

але заперечив депутату в тому, що при заповненні вакантних посад у сфері освіти віддається перевага іммігрантам і на підтвердження цьому навіть статистику. Згідно неї, станом на вересень 1924 р. з 35 службовців шкільного реферату 7 чол. були місцевими, 27 – чехами, 1 – іммігрант; з 13 шкільних інспекторів 11 були місцевими, 2 – чехами; в державних школах Підкарпатської Русі працювало 1318 учителів, з яких 1071 були місцевими вчителями, 119 – чехами, 128 – іммігрантами [4, с.3]. Таким чином, частка місцевих жителів, які працювали у державних школах Підкарпатської Русі, складала 81,26 %, чеських – 9,03 %, іммігрантів – 9,71 %.

Отже, у 1919-1923 рр. перед чеською владою стояла гостра проблема укомплектування шкіл Підкарпатської Русі педагогічним складом. Від самого початку шкільний реферат поставив перед собою завдання забезпечити доступ до початкової освіти всім дітям шкільного віку. У краї, де 51,8 % жителів не вміли читати і писати, зробити це в короткі терміни було вкрай важко. Не вистачало ні приміщень для навчання, ні учителів. Крім того, ряд педагогів на початку 1919-1920 н.р. відмовились скласти присягу

Чехословаччині, а тому молодій державі потрібно було ще здобути їхню політичну лояльність. Діяти доводилось як методами переконання і звільнення, так шляхом залучення в шкільний навчальний процес учителів іноземців.

Існувала проблема з якістю підготовки педагогічних кадрів у навчальних закладах краю. Вчительські семінарії давали своїм учням неповну середню спеціальну освіту, з якою їхні випускники не мали права в подальшому здобувати освіту у вищих навчальних закладах. В краї гостро не вистачало педагогів з вищою освітою. Таким чином, проблема забезпечення навчальних закладів Підкарпатської Русі педагогічними кадрами в 1919-1923 рр. носила системний характер. Якщо питання складення присяги Чехословацькій республіці вчителями шкіл у 1919-1921 рр. в цілому успішно вирішилося, то аби мотивувати вчителів працювати над своїм професійним рівнем, потрібно було реформувати законодавчу базу і створити відповідну систему заходів стимулювання. Вивчення діяльності чеської влади у цьому відношенні може скласти перспективу дослідження нашої проблеми.

Література та джерела

1. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф.28. Шкільний реферат освіти, оп.2. Спр. 5. Переписка з міністерством освіти Чехословаччини про прийняття вчителів-емігрантів на вчительську роботу, 3.11.1919-10.04.1925 рр., 134 арк.
2. ДАЗО. Ф.28 Шкільний реферат освіти, оп. 2. Спр. 8. Переписка з мукачівським, берегівським, севлюшським і ін. шкільними інспекторами про звільнення з роботи вчителів, які не склали присягу вірності, 1919-1925 рр., 151 арк.
3. ДАЗО. Ф.28. Шкільний реферат освіти, оп.2. Спр. 164. Протокол по справі вимагання волівським шкільним інспектором присяги вірності для України у вчительки-емігрантки Догналової Варвари, 12.01.1921 – 13.07.1921 рр., 11 арк.
4. ДАЗО. Ф.28. Шкільний реферат освіти, оп.3. Спр. 438. Листування з міністерством освіти про окремі місця в інтерпеляції депутата від Комуністичної партії Гаті про становище на Закарпатті, 2.09.1924 – 5.10.1924 рр., 7 арк.
5. ДАЗО. Ф.28. Шкільний реферат освіти, оп.7. Спр. 105. Отчет учителя Мукачевской государственной учительской семинарии Торбач Михаила о пребывании в Чехословакии, 1923 р., 59 арк.
6. ДАЗО. Ф.28. Шкільний реферат освіти, оп.9. Спр. 59. Лист міністерського радника Пешка М. Ганчину в справі відкриття університету в Ужгороді, 1922 р., 2 арк.
7. ДАЗО. Ф.28. Шкільний реферат освіти, оп.9. Спр. 66. Циркуляр міністерства освіти про облік учителів з вищою освітою і відповідь на нього, 7.12.1922 – 9.12.1922 рр., 2 арк.
8. Кузьмин М.Н. Школа и образование в Чехословакии (конец XVIII – 30-е годы XX в.) / Михаил Николаевич Кузьмин. – М.: Наука, 1971. – 261 с.
9. Попов А.В. Школьное дело на П.-Руси в 1919-1929 годах / А.В.Попов // Карпаторусские достижения. Юбилейный сборник статей по поводу 10-летия добровольного присоединения Подк. Руси к Чехословакии / Сост. и изд. учитель А.В. Попов. – Мукачево: Карпатія, 1930. – С.41-53
10. Статистика школопопавинных детей на основі списа дітей въ році 1921 // Учитель. – 1922. – Число 8. – С.126-127
11. Як уживаєся окружных учительских библиотек // Учитель. – 1923. – Число 7-8. – С.172

В статтє раскрыто проблему укомплектования педагогическими кадрами школ Закарпатья в период становления в крае чешской власти. Освещена деятельность школьного реферата Гражданской управы Подкарпатской Руси. Затронуто проблему качества подготовки учительских кадров в учебных заведениях Подкарпатской Руси.

Ключевые слова: учитель, неграмотность, образование.

The author of the article considers the problem of staffing of schools with teachers in Transcarpathian region during the period of Czech authorities functioning. It also describes the measures and activities taken by School Referat Department of Civil Administration of Podkarpatska Rus. The author rises the problem of qualified training of teaching staff in educational institutions of Podkarpatska Rus.

Key words: teacher, illiteracy, education.